

Ireneusz JAKUBOWSKI*

Sławomir Godek, *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej*

Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2012, 810 ss.

Pod koniec 2012 roku w ramach serii wydawniczej „Arcana Iurisprudentiae”, prowadzonej przez Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie ukazała się praca dr. Sławomira Godka, pod tytułem *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej*. Praca znaczącej wagi – zarówno pod względem wartości merytorycznej, jak i rzeczywistego formatu, gdyż liczy ona przeszło 800 stron. Książka ta stanowiła podstawę dla przeprowadzenia postępowania habilitacyjnego dr. S. Godka, uwieńczonego 13 stycznia 2014 r. znakomitym kolokwium habilitacyjnym. Od kilku miesięcy dr hab. S. Godek jest samodzielnym pracownikiem naukowym na Wydziale Prawa i Administracji UKSW. W środowisku romanistycznym docenianym jako znawca problematyki wpływów prawa rzymskiego na prawo Rzeczypospolitej Szlacheckiej. Opublikował m.in. dwa cenne, bardzo obszerne, podsumowujące proces żmudnych kwerend i badań, artykuły: dotyczący przeglądu stanu badań nad prawem Rzymian w dawnej Polsce (CPH LIII/2/2001, s. 27–83) oraz poświęcony sporowi o znaczenie prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej (CPH LIV/1/2002, s. 105–141). Ponadto w 2004 r. opublikował pracę o elementach prawa rzymskiego w III Statucie Litewskim oraz wiele innych, powiązanych tematycznie z III Statutem, w których nawiązuje do prawa rzymskiego. Chociaż recenzowana tu książka nie zawiera w tytule żadnego odniesienia do *ius Romanum*, to wnikliwa lektura tekstu merytorycznego (ss. 22–717) pozwala rozpoznać wiele odniesień do prawa Rzymian, a także do jego nauczania na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, później zabranych przez Rosję.

Opracowanie poprzedzone zostało wykazem: skrótów oraz katalogiem sygnatur materiałów rękopiśmiennych, obrazującym zakres kwerend przeprowadzonych przez autora. Tekst *stricto* merytoryczny podzielony został w sposób następujący: 1) Wstęp; 2) Porozbiorowe dzieje III Statutu Litewskiego w polskiej literaturze historyczno-prawnej; 3) Porozbiorowe dzieje III Statutu Litewskiego w rosyjskiej literaturze naukowej; 4) Porozbiorowe dzieje III Statutu Litewskiego w litewskiej, białoruskiej i ukraińskiej literaturze naukowej; 5) III Statut Litewski w świetle pierwszych aktów władz rosyjskich wydanych po rozbiorach Rzeczypospolitej;

* Dr, Katedra Prawa Rzymskiego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki; e-mail: irja@o2.pl

6) III Statut Litewski za panowania Pawła I; 7) III Statut Litewski w praktyce prawniczej doby porozbiorowej; 8) Zakończenie. Tekst wieńczy (poza streszczeniem w języku angielskim) obszerne zestawienie bibliograficzne, podzielone na źródła rękopiśmienne (114 pozycji), źródła drukowane (126 pozycji) i opracowania (blisko 700 pozycji). Wykorzystywane opracowania dotyczą problematyki historii prawa, historii Polski i Litwy. Znajdują się tam również wspomnienia, pamiątki, akta procesowe, druki okolicznościowe, nawet literatura piękna. Choć pewna ich część, jak się wydaje, została zamieszczona w wykazie na zasadzie nikłego związku z prezentowaną tematyką, to sam obszar poszukiwań źródłowych dowodzi erudycji autora. Te wszystkie, zresztą skrupulatnie wykorzystane, opracowania składają się na potężny aparat naukowy; przypisy są bardzo liczne, spora ich część – znacznie rozbudowana. Zarówno ich ilość, jak i kształt mają duży wpływ na obszerną postać pracy, jednakże, co należy podkreślić, funkcjonują one w całkowitej symbiozie z autonomicznym odautorskim tekstem naukowym.

Z recenzenckiego punktu widzenia najważniejszymi, a jednocześnie najobszerniejszymi, są rozdziały, w których autor przedstawia porozbiorowe dzieje III Statutu w polskiej literaturze historyczno-prawnej (blisko 200 ss.) oraz rolę Statutu w praktyce prawniczej doby porozbiorowej (270 ss.). Pozostałe rozdziały, mówiące o dziejach tego statutu w obcych literaturach naukowych, nie są aż tak opiniotwórcze. W pierwszym przywoływanym rozdziale omówione zostały dzieje III Statutu aż do jego całkowitego uchylenia w 1840 r. Autor z wielką starannością oraz nieodstępą erudycją prezentuje różne spojrzenia polskiej historiografii prawniczej na rolę tego pomnika prawa w dziejach polskiej jurysprudencji od momentu jego powstania (1588 r.), a także na jego powolną erozję. Wyraźnie została tu zarysowana rezerwa szlachty litewskiej do nowych prób kodyfikacyjnych, szlachty, która uznawała, iż Statut ów jeszcze w połowie XVIII w. świetnie spełniał swoją rolę. S. Godek zaprezentował w tym rozdziale koncepcje polityczne ks. Adama Czartoryskiego, który chciał doprowadzić do uwzględnienia Statutu w wymiarze sprawiedliwości w tzw. guberniach polskich, jak również poglądy prawników polskich XIX w. na rolę, jaką należałoby przyznać Statutowi w pracach nad nowym prawem – w tym stanowiska: J.W. Bandtkiego, pierwszego i wielkiego opozycjonisty wobec poglądów T. Czackiego o nieuznawaniu wpływów prawa rzymskiego na dawne prawo polskie i litewskie, A. Wyczechowskiego, I. Daniłowicza, J. Lelewela i innych. Autor kończy w tym rozdziale przegląd prac na czasach współczesnych, odwołując się do refleksji A. Korobowicza i W. Witkowskiego. W podsumowaniu tego fascynującego poznawczo rozdziału Prof. Godek stwierdza, iż „pole praktycznego współlistnienia Statutu z nowymi przepisami rosyjskimi to [...] *terra incognita*”. (s. 213).

Jeszcze jedna uwaga o zawartości merytorycznej tego rozdziału: autor nie ma możliwości włączenia w swoje rozważania aspektu wpływów prawa rzymskiego na III Statut. Ale przywołując nazwiska Ignacego Ołdakowskiego (s. 165–166) czy też Aleksandra Mickiewicza – młodszego brata Adama (s. 164), zauważa ich związki z prawem Rzymian. Ołdakowski wykładał przecież to prawo najpierw w Liceum Krzemienieckim, później w Akademii Wileńskiej.

Drugi bardzo interesujący rozdział zawiera rozważania o III Statucie Litewskim w praktyce prawnej doby porobiorowej. Autor zajmuje się w nim problematyką funkcjonowania tego źródła prawa w praktyce, zwłaszcza sądowej. Podaje, iż bardzo istotnym dla jego rozważań będzie drukowany Kodeks, na który składa się popularne wileńskie wydanie Statutu w języku polskim z 1786 r., jako że druk ten uzupełniony jest notami, przypisami, komentarzami, głosami pochodzącymi od adwokatów, radców, plenipotentów i innych praktyków prawa. S. Godek poszukuje też, o czym mowa w prezentowanym rozdziale, różnych śladów rzymskiej tradycji prawnej, które, jak twierdzi, okazują się niekiedy zaskakujące – jak w przypadku rzymskiego prawa o sukcesji (s. 437). Generalnie ta część wywodu zawiera dokładną prezentację odnalezionych przez autora dokumentów z spraw sądowych, notarialnych, w których znalazły zastosowanie przepisy III Statutu. Uwidoczniona zwłaszcza w tym rozdziale skrupulatność badawcza autora tym bardziej zasługuje na wyeksponowanie, iż problematyka funkcjonowania Statutu w praktyce sądowej po rozbiorach nie była dotąd przedmiotem zainteresowań badaczy. Na marginesie tych rozważań pragnę dodać, że dla mnie, jako łódzkiego historyka prawa, wielce znaczące i wymowne wydało się wielokrotne przywoływanie w tym rozdziale spraw sądowych, w których stroną zainteresowaną była rodzina Rymaszewskich (o znaczeniu tego łódzkiego historyka prawa na forum ogólnopolskim i jego – liczonych już w dziesięcioleciach – związkach z Wydziałem Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego nie trzeba nikogo przekonywać).

Rozdziały relacjonujące (to słowo chyba najdokładniej oddaje metodę naukowej prezentacji w nich przyjętej) dzieje porobiorowe Statutu w innych językowo literaturach naukowych, choć, obiektywnie, mniej pasjonujące, czynią zadość wymogom kompozycyjnym, ich pominięcie naraziłoby autora na zarzut zaniechania – tym bardziej, że Statut obowiązywał przecież na obszarach nie tylko rosyjsko-, ale także litewsko-, białorusko- i ukraińskojęzycznych. Autor podkreśla, iż tematyka III Statutu w literaturze rosyjskiej była podejmowana bardzo często. Natomiast litewska literatura naukowa nie może poszczycić się wieloma opracowaniami tego problemu; podobnie jak piśmiennictwo białoruskie. Na ich tle znacznie lepiej prezentuje się stan badań w literaturze ukraińskiej, a to z tego

powodu, iż Statut odegrał istotną rolę jako wzorzec w pracach kodyfikacyjnych nad prawem ukraińskim, które były prowadzone w XVIII wieku.

Warto ponadto zwrócić uwagę na rozdział traktujący o Statucie w świetle pierwszych aktów władz rosyjskich, wydanych po rozbiorach Rzeczypospolitej. S. Godek zauważa, że Katarzyna II, jeszcze przed zawarciem formalnych konwencji rozbiorowych z Prusami i Austrią, zdecydowała o przyłączeniu do Cesarstwa niektórych ziem polskich; jednocześnie na tych ziemiach Rosja przystąpiła do organizowania własnego zarządu. Z tym faktem historycznym łączy się kwestia istotna dla prawoznawstwa – zakres obowiązywania Statutu, utrzymany za panowania carycy oraz jej syna i następcy Pawła I.

Podsumowując: recenzowana publikacja, będąca efektem kilkuletniej wyteżonej pracy naukowo-badawczej Sławomira Godka, nie budzi poważniejszych zastrzeżeń merytorycznych. Wydaje się, iż układ formalny pracy jest bardzo przemyślany i trafny. Dobrze skonstruowana kolejność rozdziałów pozwala na niekłopotliwą lekturę. Tok narracji autora jest klarowny i prosty, co w przypadku kompletowania i analizy tak bogatego zbioru informacji nie jest łatwe do osiągnięcia.

Wydaje się, że na etapie redakcyjnym zabrakło dbałości o wzbogacenie publikacji materiałem ikonograficznym. Wprawdzie na okładce książki znalazła się fototypia strony tytułowej tzw. edycji wileńskiej III Statutu Litewskiego (notabene ze zbiorów prywatnych autora), ale mogły znaleźć się w książce choćby konterfekty co wybitniejszych postaci związanych z historią istnienia Statutu, np. podobizna T. Czackiego (autora wielkich komentarzy do statutów litewskich w jego *opus vitae – O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydany*), I. Ołdakowskiego czy innych luminarzy – prawników tamtych czasów. Poważniejszy zarzut wobec tej edycji wiąże się z brakiem w niej indeksu osobowego, który stał się standardowym elementem prac naukowych. Wydaje się, że nawet obawa przed zwiększeniem – i tak już potężnej – objętości publikacji nie powinna wpłynąć na decyzję o zaniechaniu jego opracowania.

Efekt wieloletniej pracy S. Godka, książka o III Statucie Litewskim to jedyne takie opracowanie w polskiej literaturze naukowej. Dało ono autorowi wstęp do kręgu samodzielnych badaczy naukowych, i poczesne miejsce specjalisty od historii powstania i późniejszych dziejów tego pomnika ziemskiego prawa na Litwie. Książka *III Statut Litewski w dobie porozbiorowej* zasługuje na szczególne uznanie i przydzielenie jej miejsca na liście wielkich osiągnięć polskiej historiografii prawniczej.